

AMIR TEMUR

HAQIDA HIKOYALAR

Toshkent
«O‘zbekiston»
2009

84(50)'6

H-19

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi

To'lqin Hayit

Amir Temur haqida yozilgan asarlar, rivoyat, asotirlar, afsonalar juda ko'p. Bu nimani anglatadi? Bu shuni anglatadiki, dunyo ahli tarixda jangu jadal ichidan adolat qidirgan, dunyoning qay burchagiga bormasin o'zidan ulug'vor binolar, yirik karvonsaroylar, xonaqohlar va nahrlar (kanallar) qoldirgan buyuk davlat arbobi, bunyodkor, yengilmas harbiy daho bobongizning nomini e'zozlab tilga oladi, hatto g'animlari ham adolatli siyosatini tan olib gapiradilar. Sizga taqdim etilayotgan hikoya, rivoyatlarda ham u zotning ana shu insoniy jihatlari o'z aksini topgan. Buyuk Sohibqiron bobongiz hayotini o'rganish sizga ko'p yaxshiliklar in'om etadi. Oddiy, sodda, ravon tilda bitilgan ushbu kitobchani Siz aziz ukajonlar uchun ajoyib sovg'a bo'lishiga ishonamiz.

ISBN-978-9943-01-345-2

©«O'ZBEKISTON», 2009

MAYSA HIDI

Uning yorug' yulduzdek charaqlagan nigohi yam-yashil maysalarga qadaldi, quyosh issig'ida yerdan ko'tarilgan hovurning hidi dimog'iga urilib, beixtiyor bolalik davrini, maktabdan chiqib, maysazorlarda shataloq otib chopgan paytlarini, hovur ko'tarilayotgan keng, yashil dalalarni, o'tlab yurgan uyur-uyur yilqilarni esladi. Maysazor... yam-yashil borliq, o't-o'lanlar, lola-qizg'aldoqlar... maysa hidi-chi?.. Maysa hidi!.. U qanday hid? Olma hidi? Yo'q!.. Jiyda hidi? Yo'q! Uning o'xshashi yo'q.

Ichkilar — xos qo'riqchilar uni atrofdan o'rab turi-shar, Amir Sayfiddin esa, hov pastdagi qishloqqa qarab turar, ostidagi qo'ng'ir tus ot har o'ynoqlaganda, gurros esayotgan shamol uning qora yollarini tortqilab qo-chardi.

Hukmdorning qo'ng'iroqdek ovozini shamol uzoq-larga olib ketdi:

— Bu qaysi qishloq?

Amir Sayfiddin qo'lini ko'ksiga qo'ydi:

— Bu qishloqni Shabistor deydilar!

Hukmdorning keng peshonasidagi mayin ajinlar bir tekis yoyilib ketdi.

«Shabistormi?.. Ah-ha!» Shamol tuproq va maysa hidi aralash dimog'iga urildi va shu lahzada xayol ko'zgisida qizg'ish muqovali «Gulshani roz» kitobi jilolandi. Ajab, «Gulshani roz» — «Sirlar gulshani». Mahmud Shabistariyning kitobi. O'shanda o'n to'rt yosh-

da edi. Yam-yashil shahar — Keshda, Abdulla Qutb madrasasida o'qir edi. Jaloliddin Rumiyning «Ma'naviy masnaviy» kitobini va shul ozarbayjonlik Mahmud Shabistariyning «Gulshani roz»iga ishqiq tushib, bir qancha ash'orlarini yod olgan edi. Falakning ishini qarang: uni bugun Shabistor qishlog'i ostonasida turli o'ylarga g'arq etmoqda.

Shamol bu safar o't tomondan esib, iliqroq maysa hidi bilan dimog'ini qitiqladi. Harorat ko'tarilib boryapti...

— Qishloq oqsoqollarini huzurimga chorlang!

Hukmdorning bo'yi bir yarim, eni yetti nayza kengligidagi xos chodiri atrofida musicha va chumchuqlar donlab yurardi.

Hukmdorni zimdan kuzatayotgan qirg'iz eshik og'asi uning nigohi donlab yurgan qushlarga qaratilganini ko'rib, ichida suyundi. Kecha chodir atrofiga don sepib qo'ygan edi. Chor-atrof qushga to'ldi. Hukmdor bundan xursand bo'ladi. Lekin u hozir o'z hukmdorning Mahmud Shabistariyni, bolalik damlari o'tgan keng, yam-yashil dalalarni, gulga kirgan bog'larni, g'ujg'on o'ynayotgan oppoq kapalaklarni, guldan-gulga qo'nayotgan bolari-larni eslab, «bolalik — qanchalik beg'ubor olam» deya ko'nglidan o'tkazayotganini xayoliga ham keltirmasdi.

Hukmdor oq o'tovga kirdi. Uning qo'ng'iroqdek ovozi quloqqa chalindi. U bir nimalarni o'qimoqda edi. Yasovullarning quloqlari ding bo'ldi.

— Parvardigor-o! — Hukmdorning ovozi baralla eshitildi. — Oллоhim, ming shukrlar bo'lsinkim, yana ulug' bandalaringga ro'baro' etmoqdasen!

Hov pastda, baland, yam-yashil adir yonida, uchta oq o'tov tikilgan yo'l yoqasida Amir Sayfiddin to'rt nuroniy cholni qarshi oldi. Chollardan oldinda kelayotgani miqti gavdali, qoracha yuz, moshkichiri soqolli kishi ortidan kelayotgan sheriklariga razm soldi:

— Turon hukmdori olimlarni-yu ash'orni yaxshi ko'radi, deb eshitganmen!

— Mahmudbekning ash'orlaridan o'qisak bo'lar?!

— Bir qishloqi shoirning ash'orlarini Ulug' Amir pi-sand etarmikan?

Hukmdorning o'tovidan ancha olisda, ikki baland adir o'rtasidagi dov-daraxtli bog'da doshqozonlarda ovqatlar biqirlab qaynab turar, nozik qo'llariga oppoq bejirim qo'lqop kiygan sholg'om yonoqli oshpazlarning qo'li-qo'luga tegmaydi. Pishirgan ovqatlari hukmdorga yoqsa, boshlari osmonga yetadi.

Hozirgina buyruq bo'ldiki, qishloq oqsoqollari uchun shohona ovqatlar hozirlasinlar. Turon oshpazlarining dovrug'i yetti iqlimda mashhur. Ikkita qishloq oqsoqoli uchun ikki kosa shirin ovqat tayyorlash xamirdan qil sug'urgandek oson ish!

Yon-atrofdan:

— Kelinglar! — degan hayajonli ovoz eshitildi.

Yoshi anchaga borgan, ko'rinishidan biroz sipo, qor-dek oppoq soqolli, kulcha yuzi silliq, tirsak qosh qariya ularga yaqinlashib, avval so'rashdi, so'ng hukmdorning huzuriga kirish, salomlashish odobi, u bilan qanday hol-ahvol so'rashish, qayerda, qanday o'tirishni birma-bir tushuntirdi.

Qariyalar xomush tortishdi. Birortalari ham bironta podsho huzurida bo'lmagan. Ularni biroz hayajon ham bosdi. Omonat oq chodir ko'zlariga ulkan tog'dek salobatli ko'rindi. Ichkari kirishib, o'ng qo'llarini chap qo'llariga bosib, o'ng tizzalarini bukib salomlashdilar.

Hukmdor ularni yoniga chorlab, muloyim ohangda hol-ahvol so'rashdi. So'ng Mahmud Shabistariy haqida gapirib, ash'orlaridan namuna keltirib, ayrim so'zlarni sharhladi.

— Oqsoqol, — dedi u qoracha yuz qariyaga tikilib.

— Mahmud Shabistor haqida nimalar bilasiz? Oxirgi manzillari qayerda?

Qoracha yuz ozar cholning kumushrang qalin qosh-lari, qush qanotidek ko'tarilib tushdi:

— O'zimizda... haligi... shu yerda!

Hukmdorning bir tekis qora kipriklari zuv tik qotdi:

— Shu yerdami?.. — Ko'zlari uzoqlarga tikildi. — Menga ko'rsatasizlarmi?.. Ziyorat qilsak?

Chollarning ko'zlarida hayrat qotdi.

Nahotki!.. Jahongir Hukmdor, kimsan Turon sultoni, Ulug' Amir oddiy qishloqi shoir qabrini ziyorat qilmoqchi!?

Hukmdorning och qizg'ish jilolanayotgan yuzi sodda boqdi:

— Xudo rahmat qilgur Mahmud Shabistariy g'oyat nozik lutfu karam egasi erur! Siz ul zot birla har qancha faxrlansangiz arzur!

Hukmdorning yuzidagi och qizg'ish nurlar chollarning yonoqlarida yalt-yult tovlandi.

— Shirin kalomingizdan boshimiz osmonga yetdi, Ulug' Sulton!

Hukmdor ko'z qiri bilan imo qilgan edi, oq qo'lgop kiygan yigit oq shohi dasturxon olib kirdi. Keng xontaxta ustida bir zumda shirmoy nonlar, turli sarxil mevalar, hil-hil pishgan go'sht, bedanakaboblar qator tortildi.

— Qani, olinglar, muhtaram zotlar! Yenglar, ichinglar! Siz mening eng hurmatli mehmonim erursizlar!

Qoracha yuz chol gavdasini ko'tarib o'tirdi. Endi u o'zini erkin sezar, qarshisida badjahl, sovuq hukmdor emas, o'zlariga o'xshagan muloyim, har so'zini o'lchab gapiradigan og'ir, vazmin inson turardi. Buni qarangi, u uzoq Samarqandda yashasa-da, Mahmud Shabistariydek oddiy qishloqi shoirni ham bilar ekan. Otasi-ga rahmat!

Hukmdor qo'lidagi oltin hoshiyali kosani xontaxta ustiga qo'ydi:

— Bir iltimos qilsam, bajarishga so'z berurmisizlar?

— Bajonidil, Sulton janoblari!

— Qishloqda qancha oila, qancha erkak-ayol bor?
Menga hisobini bersangizlar!

Qoracha yuz cholning chaynagan go'sht bo'lagi tomog'iga tiqilib, ko'zi kosasidan turtib chiqdi. Bu narsa unga ne kerak?

Hukmdor jiddiy tikilib turar, nigohidan biror narsani uqish qiyin edi.

— Bosh ustiga! — Ovozi bo'g'ilib chiqdi. A'zoyi badanidan o't chiqqandek, boshida ham issiqlik sezdi. Ichimda gapirdim, degan hadik bilan gapini takrorladi. — Bosh ustiga, Sulton janoblari!

Tushga kelib, harorat ancha ko'tarildi, lekin havo mayin, qir-adirlar ko'm-ko'k, dov-daraxtlar kelinchaklardek bezangan, katta-kichik ariqlar suvga to'lib oqar, pag'a-pag'a bulut suzib yurgan keng osmonda xabarchi kabutarlar, ovga chiqqan qirg'iyalar charx urardi.

Hukmdor oq otiga mindi. Yo'l-yo'l qizg'ish soyabon ko'targan devqomat yigit ham otini jadallatdi. Xos qo'riqchilar ikki yondan borishar, oldinda yotug'anini dupura-dupur chalib ketayotgan shovvoz ikki qadam yurib, irg'ishlab qo'yar, tanburiga qarab nag'ma qilardi. Yarim yo'lda ular ortda qolishdi. Qishloqning qari-yoshi Ulug' Amirni ko'rish ishtiyoqida bir-birlarini itarib-turtib oldinga o'tishga shoshilmoqda.

Qabriston yoniga kelgach, Hukmdor otdan tushib, ariq labidagi maysa ustiga tiz cho'kdi, cho'g'dek gilamlar, adras ko'rpachalar xos mulozimlar qo'lida qoldi.

Qoracha yuz chol uning jarangdor ovozigaga, yurakni sel etuvchi qiroatiga mahliyo bo'lgan hamon «Hukmdorga qishloq ahlining hisobi nega kerak bo'lib qoldi?» degan xavotirli o'y iskanjasida titroqda edi.

Hukmdor o'rnidan turib, qabristonga kirdi.

Qoracha yuz chol pildirab borib, o'rtadagi do'ppayib turgan qabrni ko'rsatdi.

Hukmdor yana tiz cho'kib, qur'on tilovat qildi. Yuziga fotiha tortgach, o'rnidan turdi:

— Men kim, Allohning quli Temurbek amri farmon eturmenkim, bu ulug' zotning qabri uzra mo'jaz maqbara bunyod etilib, shul atrofdan maqbaraga qarashli yer ajratilsin, daromadlar hisobidan bog' barpo etilib, shoir qabri ziyoratgohga aylantirilsin!

Xos mulozimlar, saroy tarixchilarining qilqalamlari Samarqand shohi qog'ozlari uzra ajib naqshlar chizdi.

Kechga yaqin keng osmon bokira qizning ko'ziday tiniqlashdi.

Qoracha yuz chol qo'lidagi qog'ozni ushlagancha titrab-qaqshab turardi. Nihoyat, ruxsat bo'lib, u ichkari kirdi.

Hukmdor unga muloyim tikildi, yoqimtoy ko'zlari mehri boqdi.

Chol yuragini mahkam tutdi, qaltirayotgan oyoqlarini yerga qattiqroq bosdi:

— Bizda... Ulug' Sulton, u... ming... qix-x... uch ming to'qqiz yuz sakson bir erkak-ayol bor ekan.

Hukmdor barvasta qo'llari bilan tizzalarini silarkan, yoqimtoy ko'zlari o'tli chaqnadi. O'ng yonida, xos qo'riqchi ortida turgan mo'ylovli yigitga yoz, degandek ishora qildi:

— Farmonimiz shu bo'lurki, Mahmud Shabistariy zotlarining xotirasi va hurmati uchun bul bandalarining har biriga besh misqoldan oltin berilsun!

Qoracha yuz cholning yuragini qisib turgan hadik tanasidan chiqib ketdi. Endi u xasdek yengil bo'lib qolgan edi.

Qirg'iz eshik og'a boshidagi ikki quloqli qalpog'ini qo'li bilan qattiq bosdi. «Bay-bay, shuncha oltin tekin ketdi-ya!», «Bu fikrimni birov ilg'ab qolmadimikan?» degan o'yda yon-atrofiga olazarak boqib qo'ydi. Qoracha yuz cholning ko'zlaridagi oq billur tomchilarni ko'rib, yelka qisdi. «Ey, nega yig'laydi bu?»

Ortdan ozar chollarning ovozi eshitildi:

— Tashakkurimizni qabul qilgaysiz, Ulug' Hukmdor!

Temurbek boshini ko'tardi: maysa hidi dimog'iga urilib, Kesh dalalari ko'z oldida yam-yashil yastandi.

QARZ

Maktab ichi issiqqina: moviy koshin qoplangan tanchada yo'g'on behi ildizlari lang'illab yonadi, ichkari xonaga kiraverishda, naqshinkor eshik yonida, jigartus taxta ilgichlarda mo'yna yoqali po'stinlar, suvsar telpaklar, adras choponlar qator osig'liq; cho'g'dek gilamlar solingan keng xonada mullavachchalar muk tushgancha qiroat bilan mashg'ul.

Xizmatkor, uzun bo'yli bitko'z yigit:

— Oyoq kiyimlaringizni yeching, Amirzodam, tozalab qo'yaman! — dedi unga ta'zim bilan.

Uning odob bilan shirin so'zlashi, «Amirzoda» deya hurmat qilishi bola Temurbekka shirin kulchaday yoqdi. «Mulla Alibek domlaning maktabida bunaqa emasdi», — o'yladi. U yer toza, ozoda, anbar hidiga to'la yoqimtoy joy edi, ammo bu yer oppoq, saranjom-sarishta. Uning o'zi ozodagarchilikni, tartib-intizomni yaxshi ko'radi. Bu yerga ilk kelgan zahoti oyoq kiyimiga e'tibor berishdi. Bu yaxshi. Lekin oyoq kiyimlari iflos emas-ku! Faqat u yer-bu yeriga ozgina qor tekkan, xolos.

— Ko'p tashakkur Sizga! — bola Temurbek o'ng qo'lini chap ko'ksiga qo'ydi. Bu uning «chin qalb so'zim» degani edi.

Ichkaridan domlaning:

— Qiroatni davom ettiringlar! Men hozir! — degan ovozi eshitildi.

Bola Temurbekning nigohida biroz hadixsirash alo-matlari paydo bo'lib, qo'sh yulduzdek charaqlab turgan ko'ziga, beg'ubor lo'ppi yuziga soya soldi. Odatda, ilk maktabga kelgan bola hamma narsaga, xususan, hali notanish ustoziga ham sinchkov nazar tashlaydi. Ustoz bilimdon, kamtar chiqsa, boshi osmonga yetib, hurma-

tini joyiga qo'yadi. Mulla Alibekni ko'pchilik bolalar hurmat qilishmasdi, chunki u ko'proq kaltakka zo'r berardi. Ammo Temurbek biror marta ham kaltak yegani yo'q: ustozni nima aytsa, darhol bajarar, bergan vazifasini o'sha zahoti, uning ko'nglidagidek o'rniga qo'yardi. Otasiga aytgan so'zlari ham esida, mulla Alibek tishsiz og'zini kap ochib kulgancha: «Bu o'g'lung bir eshitganini darhol xotirasida saqlab qoladi, bir o'qiganini shu zahoti yodlab oladi, ikki qo'llab xat yozishi ham qiziq, bunday bola dunyoga hukmron bo'ladi», — degan edi o'shanda... U hukmdor bo'lar emish. U-ya?! U shunchalik kuchlimi?! Hech ishongisi kelmaydi. Mulla Alibek og'ziga kelganini tavakkal aytgan bo'lsa-bordir.

Mayizdekkina bobo, oppoq soqolli, xizrsifat yuzli muloyim chol — Shayx Shamsuddin kulol uning yoniga keldi:

— Qani, yur, bolam!

Ular oldinma-ketin ichkari kirishdi. Bolalar uni ko'rib, tosh qotishdi. Xonaga suv quygandek sukunat cho'kdi.

Bola Temurbek barchaning nigohida «Bu kim bo'ldi?» degan savolning zohirligini sezdi. Ko'zlar uni ta'qib etardi. Barchasi so'qimdek, bo'ylari daroz. Yana u bu yerda eng kichigi bo'lib qoladi shekilli. Oralarida urishqoqlari ham borga o'xshaydi.

Yangi ustoz unga kitob to'la xontaxta oldidan joy ko'rsatdi:

— Siz shu yerda o'tirasiz! — Shayxning nigohi oyday to'lishdi. — Tanishib olinglar, bul yigitcha amir Muhammad Tarag'ay janoblarining o'g'illari! Ismlari?

Bola Temurbek mullavachchalarga qarab odob bilan ta'zim qildi:

— Ismimni Temurbek, derlar! Sizlar bilan maktabdosh bo'lganimdan bag'oyat xursandmen!

Shayx unga, o'tiring, degandek imo qildi, so'ng bola Temurbekka qarab:

— «Vash-shams» surasini qiroat qip turing, bolam! — dedi.

Bolalar yana shohi qog'ozlarda naqshlangan suralar uzra muk tushishdi.

Bola Temurbek oyatlarni o'qib, ichida bir qaytarib chiqdi. O'ziga ishonmay yana qaytardi-da, so'ng kitobga solishtirdi: xavotirlanmasa bo'ladi, hammasi o'rnida.

Shayx kitobdan boshini ko'tardi:

— Qani... bolalarim?.. Qaysi birlaring tayyorsizlar? Mullavachchalarning boshlari egik edi.

Shayx gavdasini ko'tardi:

— Mayli, davom ettiringlar!

Bola Temurbek unga qarab, ta'zim qildi:

— Ustoz?

— So'ylang, Temurbek!

— Qiroatimni sinab ko'rsangiz.

— Qani, qani, Temurbek!

Mullavachchalar unga suqlanib tikilishdi: nigohlar-da hayrat ham, hasad ham bor edi.

Shayx «boshlang!» degandek imo qilgan edi: bola Temurbekning shirali jarangdor ovozi xona bo'ylab ohista parvoz qildi. Bu shunchaki ovoz emasdi, unda orom, lazzat, nido ham bor edi. Dastlab unga hasad bilan qaraganlar ham bu ohang og'ushiga kirgach, yengil tebrana boshladilar.

Shayx... shayx rohat qilardi: ko'zlaridan yulduzlar sochilar, pokiza lablarida quvonch raqs tushardi.

Keng niliy derazadan ichkariga nur yog'ildi, yarqirab turgan quyosh yalang'och daraxtlar shoxida osilib turardi.

Bola Temurbek yod olgan oyatlarini yakunlar ekan, «shukur, adashmadim», deya yengil tin oldi.

Shayx uni yoniga chaqirdi:

— Balli Temurbek!.. Meni ko'-o'p xursand etdingiz. Surai muborakni hozir yod oldingizmi yo avval?..

Bola Temurbek yana ta'zim qildi:

— Rosti — durustdir, ustoz! Bu surai muborakni avval yodlagan emasmen!

— Ahsanta! Ahsanta! Ahsanta!

Peshinda Muhammad Tarag'ay o'g'lini olib ketishga keldi.

Shayx bola Temurbekni maqtadi:

— Umrimda muallimlik qilib o'g'lungdek qobiliyatli bolani ko'rgan emasmen. Bir kundayoq «Vash-shams» surasini yodlab oldi. Qani, Temurbek, padari buzruk-voringizga ham o'qib bering-chi!

Bola Temurbek suyundi. Otasi shunchalik jon kuydirib, chuqur bilim olishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib beryapti. Shunga yarasha u ham tirishib o'qimasa, uyat-da!

Muhammad Tarag'ay duoga qo'l ochdi:

— Xudoyo, o'g'lim Temurni qizamiq, chechak kabi go'daklarga xos maraz ofatlardan o'z panohingda asragil! — cho'ntagidan bir seska chiqarib, shayxga uzatdi. — Bu sizga, domla! Bir daf'ada o'g'lumga Qur'ondan bir sura o'rgatganingiz uchun hadya!

— Tashakkur, amir janoblari! Davlatlari bundan-da ziyoda bo'lsin!

Oradan bir hafta o'tib, maktabda bola Temurbekning obro'si oshib ketdi. Hammadan kichik bo'lsa-da, o'qishda, yozishda undan o'tadigani yo'q. Boz ustiga, darslardan so'ng otasining yayloviga chiqib, eng uchqur otlarni minar edi. Yana kamondan o'q otishni, suzishni o'rganayapti. Og'zidan biror yomon so'z chiqmaydi: odobli so'zlab, odobli yuradi.

Shayxning o'tkir nigohi mullavachchalarni ta'qib eta boshladi:

— O'lturish bobida eng ma'quli qaysi?

Mullavachchalar g'uldirashdi:

— Ikki oyoqni buklab o'ltirish!

— Boshni quyi egib o'ltirish!

— O'ltirganda odobni saqlash!

Shayxning ko'zlari ma'yuslandi. Bola Temurbek uning xafa bo'layotganini sezdi.

— Ustoz, eng maqbuli ikki tizzalab cho'kka tushib o'ltirishdir!

Shayxning nigohi shitob bilan unga qadaldi:

— Nimaga?

Bola Temurbek hech ikkilanmay javob qildi:

— Xudoga ibodat qilganda ikki tizzalab o'ltiriladur, bu eng yaxshidir!

— Ahsanta!

Bolalar yengil nafas olishdi. Yaxshiyamki, Temurbek bor. U bo'lmaganda, shayx ularni tinch qo'y-masdi.

Bugun darsdan so'ng Muhammad Tarag'ay uni ulug'vor Kesh chetiga, eski masjid yonidagi qabristonga olib keldi. O'tirib qur'on tilovat qilgach, dedi:

— O'g'lim Temurbek, ota-bobolarimizning mozorlari mana shu yerda. Dastlabki bobomiz Yofas ibn Nuh alayhissalom o'g'illaridir. Bizlardan avval musulmon bo'lgan Qarachar Niyon degan bir kishidir. Chig'atoyxonga kuyov bo'lgani uchun Ko'ragon ataydurlar. Mendan keyin sen ham shu laqabni ko'tarasan!

Oradan uch yil o'tdi...

Shayx Shamsuddin kulol bo'yi ancha cho'zilib qolgan Temurbekning yelkalarini ohista siladi.

— Muhtaram amir, o'g'lungga qo'limdan kelgan cha bilim berdim. Ortig'iga kuchim yetmaydur. Endi boshqa ustoz qo'lida asrori ulumi ilohiy va hikmati bashariyga oshno bo'lmog'i lozim.

— Sizdan behad minnatdormen, pirim!

Ertasi Muhammad Tarag'ay unga bir ot va bir tuya in'om etdi.

Temurbek o'n yoshda bo'lsa-da, ko'rganlar unga o'n besh, o'n olti yosh beradilar. Maktabga kelganida hammadan kichik edi, uch-to'rt yilda tez o'sdi. Bu yil

bahorda toshib turgan Jayhundan suzib o'tdi. Ot chopish, tosh ko'tarish, kurash tushish, daryoda suzishni o'rgandi. Ilmi ham yomon emas. Olimlar sinovi oldida otasining ishonchini oqlab, hofiz unvoniga muyassar bo'ldi. Mana-man degan mullo, eshonlar oltmish yoshlarida ham bu unvonga sazovor bo'lolmaydilar.

Oradan uch kun o'tib, Muhammad Tarag'ay o'g'lini Keshning eng mo'tabar olimi, orif, fozil kishisi Abdulla qutb huzuriga boshlab bordi.

— Sen Mavlono Rumiyan o'qiganmisen? — so'radi u.

— O'qiganmen! — javob qildi Temurbek.

— Arsh titrar maqtalar ersa shahiy... Davom eting bolam!

Temurbek bu masnaviyni ko'p o'qigan, ma'nosini ham bilardi.

— Badgumon bo'lgay bu holdan muttaqiy!

— Balli!.. Ma'nosini bilasenmi?

— Harakat qilurmen, ustoz!.. Ya'nikim, tuban va past zotlar sha'niga hamdu sano aytilsa, maqtovlar seli yog'dirilsa, arsh titroqqa tushadur. Ikkinchi satrdagi parhezkor va muttaqiyning badgumonligi xususida...

— Balli, bolam, odamzod pokdil, parhezkor bo'lgani bilan maqtovdan esankirashi mumkin. Bu narsa badgumonlikka olib keladi.

— Shoh edi u, shohkim ogoh edi... Davom eting bolam!

Temurbekning lo'ppi yuzi yorishdi:

— Xos edi u, xosai Alloh edi!

— Balli! Shoh bo'l, Allohning do'sti, xos bandasi bo'!.. — U Muhammad Tarag'ayga qaradi.

— O'g'lungizga yaxshi ta'lim beribsiz. Zebo yigit bo'libdur. Inshaalloh, fozil inson bo'lur!

... Abdulla qutb bir yildan so'ng Muhammad Tarag'ayga dedi:

— O'g'lungizga bilganimni o'rgatib bo'ldim. Endi uni Samarqandga, Amir Kulol huzuriga jo'natmoq ke-

rak. U zoti sharifning quvvai hofizasi bizdan kuchli-roqdir. Xohlasangiz, noma yozib berurmen!

Muhammad Tarag'ay qo'lini ko'ksiga qo'ydi:

— Tashakkur Sizga, domla! Ne desangiz rozimiz!

... Temurbek Samarqandga kelib tushgan zahoti hammomga bordi. Yuvinib-taranib chiqqach, ikki rakat namoz o'qidi. So'ng bozorga tushib, shirinliklar, non va bir kitob sotib oldi-da, Amir Kulol huzuriga borib, Abdulla qutb domla yozib bergan nomani topshirdi.

Amir Kulol sakson yoshda, oppoq uzun soqolli, ko'zlari chaqnab turgan jozibador qariya edi. U ostonada o'tirgan Temurbekni imladi:

— Beri kel, bolam! Yonimga o'tir, seni yaxshiroq ko'ray. Padari buzrukvoringning nomini eshitganmen. Ko'p yaxshi odam, deb maqtaydurlar. Sen Qur'oni karimni yod bilar ekansen. Balli, ofarin! Dong'i chiqqan arab, ajam shuarolarining ash'orlarini ham o'qir emish-sen! A'shining she'rlarini ham bilasenmi?

— Yo'q, u kishining she'rlarini o'qimaganmen!

— Nima uchun?

— U kishining she'rlari aksari g'azal va tashbibdur. Men tashbib she'rlardan nafrat qilurmen!

— Qiziq! Fozil yigit bo'la turib, tashbib she'rlardan nafrat qilishing g'alatidir. Qosh, ko'z, xol, may, ma'shuq kabi istilohotlarni bilmoq urafolarga xos bo'lib, bu sulukdan tashqari kishilar bundagi ramuzotlarga haramu rozaslar! — Amir Kulol jilmaya turib, A'shining she'rini o'qidi va Temurbekka qaradi. Temurbek she'rni aynan takror etdi. Uning jarangdor ovozi, salobatli ohangi she'r ta'sirini oshirdi. Kimdir bu ohang shamoli ta'sirida tebrandi, kimdir «o'zini ko'rsatmoqchi» deya unga istehzo bilan qaradi.

— Balli, balli! — dedi Amir Kulol.

Kallasi katta, o'tkir nigohli yigit:

— A'shining g'azallari xalq orasida mashhurdir. Arabiyi biladurg'onlar uni biladurlar. Bu yigit ham o'sha-

lardan ko'rinadur. Meni arabiyda yangi she'rim bor. Buni o'qib berurmen. Bir o'qiganimda yod olsa, so'z ortiqcha, e'tirozga o'rin qolmaydur.

Amir Kulol Temurbekka yoqimli nigoh tashladi:

— Bunga ne deysiz, bekozdam?

— Banda haq bilan ziynat topadi!

— Balli!

Yigit yetti baytlik she'rini o'qib bo'lar-bo'lmas Temurbek uni yoddan takror etdi.

Amir Kulolning keng peshonasidagi ajinlar g'oyib bo'lib, ko'zlari chaqnadi:

— Bu yigitning peshonasida men ulug'vorlikni ko'rmoqdamen. Biz ko'rmasak ham, siz yoshlar, uning olamgirligiga shohid bo'lgaysizlar.

Temurbek qalbi sokin dengizdek, tinch edi. Bu maqtovlardan u mag'rurlanmadi. Maqtovlardan mag'rurlanish nafsni buzadi. Lekin Mulla Alibekning gaplari haqqa o'xshaydi. O'shanda behudaga undan norozi bo'lgan ekan. Samarqanddan boriboq uni ziyorat qiladi.

Ertasi Temurbek bozorga tushib zar chopon, havorang salla, qizg'ish belbog' va to'rt-besh kitob sotib oldi. Ustozlarni yo'qlab turish ham farz, ham qarz, — deb o'ylarkan, ilk ustozi — Mulla Alibek ko'z o'ngida nuroniy cholday go'zal qiyofada namoyon bo'ldi.

TILXAT

Baland g'ishtin qo'rg'onning ikki tavaqali keng, qo'ng'irtus darvozasi lang ochiq. Xizmatkorlar rangorang bezatilgan otlarni yetaklab chiqishyapti. Maktabdan qaytayotgan bola Temurbek padari buzrukvorining qayoqqadir otlanayotganini darhol sezdi. Otasining tashvishlari ko'p. Xon yo'qlagan yoki biror bek to'yga chaqirgan, balki biror cho'ponning boshiga tashvish tushgandir. Padari buzrukvori yetib bormasa, ul bechora chorasiz qolib, g'am-anduhga botadur.

Muhammad Tarag'ay hovlida edi. Egnida buxorocha oq shohi ko'ylak, nim ko'kintir jelak, oyog'ida yangi amiri kovush. «Mehmonlikka o'tlanibdurlar, — ko'nglidan o'tkazdi Temurbek. — Har safar mehmonlikka shunday odmi kiyinib boradurlar». U qo'lini ko'ksiga qo'yib ta'zim qildi:

— Assalomu alaykum, padari buzrukvor.

— Vaalaykum assalom! Mullo bo'ling, o'g'lim! — Muhammad Tarag'ay uni keng, issiq quchog'iga bosdi. — Uyga kirib, ust-boshingizni yangilab chiqing, — dedi, so'ng, — sizni fozil bir xesh¹ingiz birlan tanishtirurmen. Bo'yingiz o'sib qoldi. Bundan buyon yor-birodarlarni yo'qlab turish vazifangizdir!

Temurbekning oqish, nim pushti yuzida sarosimalik soyasi ko'rindi. Muhammad Tarag'ay o'g'lida ikkilanish paydo bo'lganini sezdi.

— Zarur yumushlaringiz bormi, Temurbek?

Temurbek ko'zlarini pirpiratib javob qildi:

— Sayfuddin bilan yilqimizni ko'rgani borishga va'dalashgan edik.

Muhammad Tarag'ay jilmaydi:

— Va'daga vafo qilmoq er yigitning nufuzini oshiradur, o'g'lim. Bu xislatingizdan g'oyat mamnunmen.

Temurbekning tiniq, beg'ubor ko'zlari pirpiradi:

— Ammo men uchun, avvalo, Sizning so'zlaringiz amri vojibdur, padari buzrukvor! Lozim topsangiz, yo'lda Sayfuddin do'stimnikiga kirib, uzrimni aytib chiqsam: yilqini ko'rishga ertaga borsak ham bo'latur.

Muhammad Tarag'ay o'g'lining ma'nodor nigohiga sinchkov boqdi:

— Sayfuddinbek og'ir olmaydurmi?

— Ul ham padari buzrukvori so'zini amri vojib deb biladigan bola!

Muhammad Tarag'ay o'g'lining aqlli javobidan suyunib, bir gaz o'sdi.

¹ Xesh (sheva) — qarindosh.

Keng osmon qizchani beg'ubor ko'ziday tip-tiniq, moviy. Quyosh jilva qiladi. Ertalabki yomg'ir butun olamni yuvib, tarab qo'ygan. Dov-daraxtlar yam-yashil, top-toza liboslarga o'ralgan. Murg'ak barglar yuzida zarrin nurlar yalt-yult tovlanadi. Keng bug'doyzor dalalar yashil gilam to'shalganday: chopqillab, dumalab, irg'ishlab o'ynaging keladi.

Otasining so'rovi Temurbekning xayolini bo'ldi:

— Bilasizmi o'g'lim, ismingizning tarixi g'oyat qiziq. Buni bilib qo'yganingiz ma'qul! Bir kuni uyqumda yosh, chiroyli, arabga o'xshash yigit menga qilich berdi. Men uni qo'lga olib, havoda o'ynatgan edim, butun jumlai jahon yorishib ketdi. Hazrat pirimizdan ta'bir so'rasam, ul zot: «Payg'ambarona tush ko'rib-san: Xudo senga bir dono o'g'il beradi, u jahongir bo'lg'ay», — dedilar.

Temurbek uchun bu yangilik edi. Pirlari Keshning ulug' odami. Shamsuddin kulol hazratlari shunday deya bashorat qilgan ekanlar, ul zotga ishonsa bo'ladi.

Ular bir arava sig'adigan tosh yo'ldan o'ng tomonga burilishdi. G'ishtin devorli hovli. Baland oppoq imorat ko'zga tashlanadi.

— Keldik! — dedi Muhammad Tarag'ay.

Otlar dupurini eshitib, ichkaridan ignaki do'ppi kiygan yoshgina yigit chiqdi. Salom berarkan, ikki tavaqali og'ir darvozani zo'rg'a ochdi.

Qarindoshlari xo'ppa semiz, g'umalakkina, biroz soddaroq kishi quchoq ochib, avval Muhammad Tarag'ayni bag'riga bosdi. So'ng Temurbekni dast ko'tarib, uch-to'rt bor gir-gir aylantirdi.

Mehmonxona keng, yorug', derazalari baland, oynalari ko'kish edi. O'tirishdi. Omin qilishdi. Xizmatkor yigit oftobada iliq suv, mis dashnik ko'tarib chiqdi. Qo'llarini yuvishib, oppoq sochiqqa artishdi.

— Ko'p yashang! — dedi Muhammad Tarag'ay xizmatkor yigitga.

Egnida yo'rma yoqali oq shoyi ko'ylak kiygan chuvak yuz yigit qo'lida katta sarg'ish dasturxon ko'tarib kirdi.

Muhammad Tarag'ay muloyim jilmayib turgan bu yigitga qararkan, dedi:

— Imomuddin aka, ukalarga yolchigansiz! Bebaho yigitlar ular!

— To'g'ri aytasiz, Muhammad aka, yigitlarimiz xudoga shukur, juda odobli! Padari buzrukvorlariga rahmat! — yigit chiqib ketgach, qalin qora qoshlarini chimirib, qo'shimcha qildi: — Xudo menga molu davlat berdi.

Muhammad Tarag'ay unga sinchkov tikildi:

— Alloh deng, aka, davlatingizga baraka bersin!

— Shukur, xeshim, ming shukur! — Imomuddin aka uh tortdi. — Lekin farzandlarimda salohiyat, cho'ronlarimizda sabr-toqat yo'q. Shu sababdan molu dunyomga nuqson yetmasa, deb qo'rqamen.

Bola Temurbek otasiga ta'zim aylab dedi:

— Padari buzrukvor, ruxsat bersangiz, bir fikr ayt-sam! Muhammad Tarag'ay jilmaydi:

— Siz er yigitsiz, o'g'lim! Er yigitning kattalar bilan so'zlashishga haqlari bor. So'zlang, qulog'imiz Sizda...

— Amakimga aytur so'zlarim bor!

— So'zlang, bek yigit, so'zlaringizni jon deb eshiturmen! — Imomuddin unga qulog'ini tutdi.

— Bek aka, — dedi bola Temurbek biyron tilda, — farzandlaringizga mollaringizni bo'lib bering va ularni o'z mollariga doxil qilingkim, ular o'z-o'zlari bilan ovora bo'lsinlar. So'ng har uch xizmatkorni bir aqlli xizmatkorga topshiring! Ularning har birini yettitadan qulning amiri qiling. Keyin yetmish xizmatkorga bosh bo'lgan yettita xizmatkorni bir-biriga ta'zim va tashrifga buyuring. Ularni ko'zdan qochirmang. Chunki ular bir-birlari bilan ko'p suhbatlashmasinlar.

Imomuddinining dumaloq yuzida nur o'ynadi, Muhammad Tarag'ayga qarab hayajon ila dedi:

— Sizning bu farzandingiz jahonga podsho bo'lg'ay, uning so'zlarida podshohlik amri bor, — so'ng o'rnidan turdi-da, tokchadan qalam va siyohdon olib, bola Temurbekning oldiga qo'ydi:

— Bek yigit, yozing! Menga tilxat yozib bering. Davlat qushi boshingizga qo'ngach, farzandlarim, zurriyodlarim va yaqinlarimdan xiroj olmasinlar, ularning gunohlaridan o'tsinlar, qavmimga tarxon unvoni berilsin!

Bola Temurbek jilmaydi va chiroyli husnixatda unga tilxat yozib berdi. Imomuddin o'rnidan turdi-da, qog'ozni o'ng tomonda, burchakda turgan charm sandiqqa solib, qulflab qo'ydi.

Oradan yillar o'tdi. Muarrix Davlatshoh Samarqandiy «Tazkirat ush-shuaro» asarida quyidagi so'zni bitib qo'ydi: «Ul qavm (Imomuddinning ajdodlari) to shu zamongacha Turkiston diyorida tarxondirlar».

CHO'PDARA VOQEASI

Amir Temur ko'p sonli lashkarlari bilan Hisor tog'lari osha o'tayotgan ekan. Tushga yaqin havo aynib, osmon ko'k qo'rg'oshin rangi kabi olachalpoq tusga kiribdi. Yomg'ir tomchilay boshlagach, lashkarga dam olishga ruxsat berilibdi.

Sohibqiron tepalikka chiqib, atrofni kuzatibdi. Narigi darada qalin bulutlar orasidan oppoq nur tushib turganini ko'rib ajablanibdi va yonidagi piridan buning karomatini so'rabdi. U yerda Sayyid Ahror degan ulug' inson yashaydi. U kishini hatto tabiat ham siylaydi, deb javob beribdi pir.

Amir Temur u kishiga darhol chopar yubormoqni ko'zlabdi. Qaysi shahar yo qishloq, go'shada biror ulug' zot bo'lsa, Sohobqiron u bilan suhbatlashar, turli mavzularda munozara, bahsga kirishib, bilim doirasini kengaytirar ekan.

Sohobqiron yuborgan chopar yo'l yurib, yo'l yursa ham mo'l yurib, Cho'pdaraga yetib kelibdi-da, Sayyid

Ahror Ahmad hazratlariga amir yo'qlayotganini, shu zahoti yetib borishini aytibdi.

Sayyid amir yo'qlagani uchun minnatdorchilik bildiribdi-da, ikki qutiga qovun shaklidagi kesaklarni joylab: «Buni amirimizga yetkaz, yo'lda ocha ko'rma», debdi.

Chopar orqaga qaytibdi. Lekin yo'lda kelguncha «Bu qovunmidi, kesakmidi», degan mulohaza bilan qutilardan birini ochib ko'ribdi. Qarasa, haqiqatan ham kesak ekan. Bundan biroz sarosimaga tushibdi. Bularni amir janoblariga olib borsa, hammaga kulgi bo'l-masmikin? Navkarlar, do'stlari: «Kallang bormi, muhtaram amirimizga shuni olib keldingmi? O'ylab ko'rsang bo'lmasmidi?» — deya kalaka qilishmasmikan. Lekin, iloj qancha, olib borishga majbur. To'g'risini aytsa, tushunishadi. «Boshingga qilich kelsa ham to'g'risini so'zla», deyдилar-ku!

Chopar Amir Temur huzuriga kirib, tiz cho'kibdi va bor voqeani ochiq-oydin aytibdi.

Amir Temur muloyim jilmayibdi va qutilarni ochishni buyuribdi. Ulardan bir-biridan yaltirab turgan ikkita novvotrang qovun chiqibdi. Birpasda chor-atrofni qovun hidi tutibdi. Chopar yo'lda ochib ko'rgan qutidagi qovun esa ko'm-ko'k holda bujmayib turgan ekan.

Chopar mulzam holda yerga qarabdi.

Amir Temur xiyol o'ylanib qolibdi. U zotning oddiy inson emasligini, chopar yuborib, noto'g'ri ish qilganini anglabdi-da, shu zahoti xos chodiridan chiqib, ming nafar askari bilan yo'lga o'tlanibdi.

Sayyid Ahror Ahmad qo'ngan joy Cho'pdara atalar, nihoyatda so'lim manzil ekan, baland-past osmonrang tog'larning bag'ri turli giyohlar u turfa rang dov-daraxtlar, va ayniqsa, bir-biridan ko'rkam archalar bilan to'la ekan. Daradan oqib o'tayotgan suv tip-tiniq, odam ichsa tanasini yayratar darajada shirin ekan. Har joy-har joyda buloqlardan jildirab zilol suvlar oqib turar, bulbullar mayin

xonish qilar, kakliklar ajib ohangda sayrar, bedana ovozlari uzoq-uzoqlarga eshitilar ekan.

Amir Temur sohiblari ming askari bilan Sayyid Ahror Ahmad yashaydigan manzilga kelib qo'ribdi. Sayyid Ahror Ahmad janoblari tosh supa ustida o'tirgan ekanlar, muridlari bilan supadan tushib, Amir Temur va u kishining askarlarini qarshi olibdilar, ularni tosh supaga taklif etibdilar.

— Biz ko'pchilikmiz, hazrat, joy yetarmikan?! — debdi Amir Temur.

— Bag'rim kabi supam ham keng, — debdi Sayyid Ahror Ahmad.

Tosh supaga ming askar joylashibdi.

Muridlar tog' yon bag'ridan bitta semiz kiyikni tutib keltiribdilar.

Amir Temur sinamoq ohangida:

— Taqsir, shuncha odamga bitta kiyik yetarmikin? — deb so'rabdi.

— Boriga baraka! — debdi hazrat.

Kiyik go'shti qovurilib, dasturxonga tortilibdi. Ovqat hammaga yetib ortibdi.

Sayyid Ahror Ahmad hazratlari:

— Suyaklarni yig'ib beringlar, kiyikka qayta jon ato etaylik! — debdi.

Navkarlardan sho'xrog'i «qani nima bo'larkin» deya kiyikning bitta oshig'ini yashirib qolibdi.

Sayyid Ahror Ahmad hazratlari duo o'qib, suyaklarga dam solgan ekanlar, kiyik asl shakliga qaytib, sakrab tog' tomon otilibdi. Ammo o'ng oyog'i oqsoqlanib qolibdi.

— Qaysi birlaringizni shayton yo'ldan urgan ekan, — debdi hazrat. Haligi navkar qip-qizarib ketibdi.

Amir Temur u kishining ilmiga tan berib, boshdan-oyoq sarmo hadya etibdi va:

— Biz Turon ahli bunday ulug'larimiz bilan faxrlanamiz, — deya xursand bo'libdi.

AMIR TEMURNING OVRO'PALIK «O'G'LI»

1402-yilning bahori.

Kastiliyaning tirishqoq va xayolparast qiroli Henri III (1390 – 1406) tashabbusi bilan jo'natilgan elchilar Turkiyaga yetib kelishdi. Ular orasida Segoviya viloyatidan arevalolik Hernan Sanches de Palasuelas ham bor edi. U jasur, quv yigit edi. O'zi to'g'riso'z, mard, jasur bo'lganligi bois adolatli insonlarni g'oyat sevar, hurmat qilar edi.

Elchilar dastlab Boyazid huzurida bo'lishadi. Bu paytda turk lashkarlari Anqara qarshisida jamlanayotgan edi.

Hernan elchilar bilan birga Anqara qal'asining uch qavat devorlari ortida turib, raqibidan cho'chigan Boyazidning o'z lashkarlarini Anqara darvozasi yonidan qo'zg'atib, qulay vaziyatni qo'ldan berganini, turonlik ajoyib suvoriylarning bu yerga g'olibona yetib kelishlarini, muhorabada turk qo'shinining yakson etilishini, taslim bo'lgan shaharga omonlik e'lon qilgan Amir Temurning shaxsan o'zi tantana bilan qadam ranjida qilishini o'z ko'zi bilan ko'rdi.

Elchilar g'olib turonliklarga peshvoz chiqdilar. Amir Temur ularni bag'oyat katta hurmat bilan qarshi oldi va ularning har bir istagini ro'yobga chiqarishga harakat qildi. Bunday iltifotdan ruhlangan Hernan erkalik bilan Ulug' Amirdan sovg'a sifatida shamshir so'radi. Uning istagi shu zahoti bajo keltirildi. Hernan bu bilan tinchimadi: u o'z ismi-sharifiga Sohobqironning ismini qo'shib olish niyatida ekanligini bildiradi. Bu iltimos ham hech bir istisnosiz qondiriladi. Ishonchli manbalarda qayd etilishicha, Amir Temur g'alati elchining quvligidan ta'sirlanib, unga turklardan olingan avliyo Mikoilning ajoyib haykalchasini ham tortiq qiladi. Uzoq sayohatdan qaytgan Hernan uni Arevalo yaqinidagi cherkovga hadya qilgan. Shunisi qiziqarliki, uzoq yillar

mobaynida arevalolik dehqonlar bu haykalcha to'g'risida mag'rurlanib so'zlab yurganlar hamda bu nodir hadyani «Amir Temur dengiz ortidagi o'lkalardan» olib kelgan, deya bot-bot eslab turganlar.

Henri III ning diplomatik tashabbusidan ilhomlangan Amir Temur ham o'z elchilarini yo'llashga qaror qildi. Elchilarga qo'shib Boyazid haramidagi uch nasroniy asirani ham Kastiliya qiroli huzuriga jo'natadi.

Uch asira haqidagi shov-shuvlar butun Ovro'paga tarqaydi. Ispaniyaning har bir shahar, qishlog'ida zebu ziynat ortilgan sharqona karvonga, uch qahramon qizga aholi g'oyat katta qiziqish bilan qaraydi, hatto ular to'g'risida ehtirosli qo'shiqlar ham to'qiladi.

Bu paytda Hernan xushxabarni yetkazish uchun qiroli huzuriga oshiqadi.

Elchilar safida guruh rahbari Payo Gomes, Muhammad al-Keshiy, uch asira ayol, besh tatar va uch sharq nasroniylari bor edi. Ular orasidagi Anjelina de Gres xonim nihoyatda latofatli, suluv ayol edi. Kastiliya admirali, shoirtabiat Miser Fransisko Imperial ismli kishi Kudalkunvir qirg'oqlarida sayr etib yurgan hurliqoni ko'rib, husniga mahliyo bo'ladi va unga atab she'r bitadi:

*Go'zal, nozik, lobar,
Sarviqomat dilbar,
Oliyjanob va kamtar,
O'zgalarga mehribon,
Qiroлга hadya bo'lib,
Latofatga to'lib,
Bu oqsuyak ayol
Olis Sharqdan kelardi.*

Amir Temur «o'g'li» Hernan keltirgan xushxabar Henri III ni chindan ham hayajonga soladi. Ayniqsa, uch hurliqo asiraning boshidan kechirgan sarguzashtlarini g'oyat ta'sirlanib tinglaydi. Keyinchalik u bu ayollarga munosib kuyovlar tanlaydi va ularga yaxshigina sep beradi.

Oradan yillar o'tadi. Ammo Hernan, elchilar va uch asira haqidagi voqealar tildan-tilga ko'chib, bugun hatto afsona sifatida bizgacha yetib keldi.

Keyinchalik Hernanning Arevalo yaqinidagi Rapa-riyegos cherkovi hovlisiga qo'yilgan qabr toshiga quyidagi so'zlar bitiladi:

«Bu yerda qirol Henri III saroyining a'yoni va uning Amir Temur huzuridagi elchisi, marhamatli ritsar Hernan Sanches de Palasuelas Tamerlan dafn etilgan».

Mard, jasur va quv ritsar Hernanning buyuk Sohibqironga bo'lgan behad hurmati ota-bobolarimizning adolatparvarligiga, haq bilan nohaqni ajrata bilishlariga ko'rsatilgan ajoyib ehtiromdir.

YAXSHILAR YOR BO'LGANDA...

Movarounnahrda chingiziylarning zulmi behad oshgan paytlar ekan. Amir Temur yetmish nafar sayyid va sayyidzodalarni ularning zulm iskanjasidan ozod etibdi. Bundan foydalanishni ko'zlagan uning dushmanlari Tug'luq Temirxonga xat yozishib, «Temur bizga qarshi isyon tug'ini ko'tardi», deya tuhmat uyushtiribdilar. Xon yolg'on xabarga ishonib, uni o'limga buyuribdi. Lekin yorlig' taqdir taqozosi bilan Sohibqiron Temurning qo'liga tushibdi. U barlos urug'ining bahodirlarini to'plab, g'animlarga qarshi choralar ko'ribdi. El-yurt unga qo'shilibdi. Mamlakatning ulamo va mashoyixlari zolimlarni yo'q qilish haqida unga fatvo yozib beribdilar. Unda shunday so'zlar yozilgan ekan: «... Movarounnahrda butun ahli islom, sipohu raiyat yoxud ulamoyu mashoyix bo'lsin, Amir Temurga izzatu ikrom ko'rsatib, uni Amir Temur Qutbi Saltanati Oliy deb atasinlar va uni Allohning (yerdagi) qudrati — saltanat taxtiga loyiq ko'rsinlar». Bu fatvoni Amir Temurga ko'rsatganlarida, u hech ikkilanmay jangu jadal bayrog'ini baland ko'tarib, xalqini

zolimlar zulmidan butunlay ozod etishga bel bog'labdi. Lekin bir necha xoin kimsalar bu sirni fosh qilib qo'yibdilar. Chingiziylar uni yo'q qilish uchun jon-jahdlari bilan ishga kirishibdilar. Amir Temur xavf-xatar ko'paygach, Amir Kulol huzuriga borib, maslahat so'rabdi. Amir Kulol unga vaqtincha Xorazmga ketishni maslahat beribdi.

Tug'luq Temirxonning o'g'li Ilyosxo'ja Xiva hokimi To'kal bahodirga xat yozib, Amir Temurni yo'q qilish kerakligini uqtiribdi. Xiva xoni ming otliq bilan unga qarshi chiqibdi. Amir Temurda oltmish otliq navkar bor bo'lib, qaynog'asi Amir Husayn ham birga ekan. «Ming qarg'aga bir kesak kifoya», debdi Amir Temur va otlarini g'anim lashkariga ro'baro' keltirib, jangga kirishibdi. To'kal bahodirning ming otlig'idan ellik kishi, uning navkarlaridan o'n nafari qolibdi.

G'alaba haqida eshitgan Ilyosxo'ja hayron qolib: «Temur ajab er kishi erkan, Alloh unga baxtu iqbol eshigini ochibdi», — deya uning mardligiga tan beribdi.

Amir Temur bir necha kungacha Xorazm cho'li-larida sarsonu sargardon bo'lib yuribdi. Yetti kishi otliq, uch nafari piyoda ekan. Bir kecha quduq boshida tunab qolibdilar. Uch nafar xurosonlik bevafoqlik qilib, otlarni olib qochibdi. Yetti kishi to'rt otda qolibdi. Ahvol haddan tashqari og'irlashibdi. Bir baxtsizlik yuz bersa, qo'sha keladi. Moxon hokimi Alibek Chun G'urboniy odamlari bilan yopirilib kelib, ularni asir qilibdi va burga to'la qorong'i uyga qamab qo'yibdi.

Amir Temurning bilimdon, hushyor va dovyurak vazirlaridan biri Azizuddin voqeadan xabar topgach, Termizdan yurish qilib, tezda yetib kelibdi va tadbir ishlatib, Alibekni uxlatib qo'yibdi. Uning mardligi Amir Temurga shijoat bag'ishlabdi va u soqchilardan birining qo'lidagi qilichini tortib olib, hamla qilibdi. Qo'rquvga tushgan soqchilar tumtaraqay qochib qolishibdi.

Amir Temur Xuroson tomonga yuzlanibdi. Yo'lda Muborakshoh Sanjariy yuz otliq askari bilan unga kelib qo'shilibdi. U yerning xalqi va sayyidlari ham unga mehribonchilik ko'rsatishibdi. Sahroda yayov, otliq bo'lib, ikki yuz nafarga yaqin kishi uning yoniga kiribdi. «Bu yerda turaverish qo'shinning tarqab ketishiga sabab bo'ladi», — deyishibdi oqsoqollar. Amir Temur ular bilan kengashibdi va: «Bizlar Samarqandga boraylik, sizlar esa vaqtincha Buxoro taraflarda jon saqlab turinglar! Yetarli lashkar yig'ilgach, Ilyosxo'jaga qarshi jangga o'tlanib, yurtimizni ozod eturmiz!» — debdi. Vatan fidoyilariga bu gap ma'qul kelib va o'zaro ahdlashib, tarqab ketibdilar. Jufti haloli — O'ljoy Turkon oqani ham yashirincha o'sha yerda qoldirib, Amir Temur Samarqandga yo'l olibdi. Yo'lda Tamuqa qavchin o'n besh otlig'i bilan unga qo'shilibdi. Ular birgalikda yana ikki ming kishini o'zlariga ittifoqdosh qilibdilar.

Amir Temur qirq kechayu qirq kunduz Qutlug' Turkon oqaning uyida turib, Samarqand ahlini ozodlik uchun kurashga yo'llash choralarini qidiribdi. Ammo sotqinlardan biri u haqida dushmanlarga xabar yetkazibdi. U ellik nafar otliq askari bilan shahardan chiqib ketibdi. Seistonga borib, oyog'i va qo'lidan yaralanibdi, juda og'ir kunlarni boshidan o'tkazibdi. Navbatdagi jangdan so'ng qirq nafar navkari qolibdi, xolos. Ularning bari aslzoda, nasli pok yigitlar ekan. Oziq-ovqatsiz tog'u toshni kezibdilar. Ov qilib, kun o'tkazibdilar. Shuncha qiyinchiliklarga qaramasdan ulardan birortasi uni tashlab ketmabdi. Amir Temur Yaratganga shukr qilib, yaxshilarga yo'ldosh etganidan ming tasannolar aytibdi. Balx ko'histonidagi xushhavo tepalikda tunashgan kechasi tong otguncha uxlamabdi. Juma ertasi bomdod namozini o'qigach, bu sarsonliklardan qutqarishini, yurtini zolimlar zulmidan xalos etishini so'rab, Tangriga yolvoribdi, ko'zlaridan yosh oqibdi. Oradan ko'p vaqt o'tmay uzoqdan uch favj lashkar ko'zga

tashlanibdi. Ular Amir Temurni qidirib yurishgan ekan. Favj boshliqlari Tug'luqxo'ja barlos, amir Sayfuddin va To'kal bahodirlar ekan. Ko'zlari Sohibqironga tushishi bilan otlaridan tushib, quchoq ochishibdi. Amir Temur mandilini Tug'luqxo'janing boshiga kiydiribdi, oltin bilan ziynatlangan kamarini amir Sayfuddinning beliga bog'labdi. Chophonini To'kal bahodirga in'om etibdi.

Shu orada Termizdan xabar kelib, g'anim lashkaring shahar ahlini talab, mol-mulkini talon-toroj qilayotgani, vazir Azizuddin nihoyatda tang ahvolda qolgani ma'lum bo'libdi. Amir Temur lashkarni jangga hozirlabdi va g'anim navkari son jihatdan ko'p bo'lganiga qaramay g'alabaga erishibdi. Nihoyat uzoq kutilgan bu g'alabadan faxrga to'lgan Sohibqiron Temur: «Yaxshilar yor bo'lganda, har qanday g'alabani qo'lga kiritish mumkin», — degan ekan.

ELYOR DEHQON

Huzorda Elyor degan dehqon bor edi. Oilasi katta, serfarzand kishi edi. Shu odam korizlar qazib, adirlikka suv chiqarib, keng uzumzor bog' yaratibdi. Bu ishlarni bajarguncha ancha-muncha sarf-xarajat qilibdi. Koriz ilmi ustasi va lahm qazuvchilardan biroz qarzdor ham bo'lib qolibdi. Yaxshiyamki, mamlakatda yangi o'zlashtirilgan yerdan birinchi yilda soliq olinmas edi. Yanagi yilda yerga bug'doy, arpa sepibdi, mosh ekibdi. Kuz kelib, hosil yerdan ko'tarilganda, dehqonning ko'zi quvnaibdi. Endi qarzlardan qutulaman, deb o'ylab turganda soliqchilar kelishib, olingan hosilni uch to'daga bo'lmoqni ko'zlabdilar. Elyor dehqonning ko'ziga dunyo qorong'i tortib, yuragiga g'ulg'ula tushibdi.

O'sha kunlari Amir Temur Kesh shahriga kelgan ekan. Elyor dehqon o'zi yetishtirgan bug'doydan shirmon kulchalar tayyorlatib, Sohibqiron huzuriga yo'l olibdi.

Qabulga kelgan har bir kishining rasmini chizib Amir Temurga ko'rsatishar ekan. Dehqonning suratini ko'rgan zahoti: «Bu yaxshi odamga o'xshaydi. Nechun yuzida iztirob? Tez olib kiring uni!» — debdi Sohibqiron.

Eshik og'asi dehqonni ichkari boshlabdi. Shohona xona shirmoy non hidiga to'libdi.

Elyor dehqon dasturxonga o'ralgan kulchalarni Amir Temurga uzatibdi.

— Kulchalar o'zing yetishtirgan bug'doydanmi? — so'rabdi Sohibqiron.

— Shunday, amirim! — javob qilibdi Elyor dehqon.

— Ne arzing bor?

Elyor dehqon soliqchilarning g'irromligi haqida so'zlabdi.

Amir Temur vazirini chaqirib, ishni taftish etishni, qonunni buzib, dehqonlarni qiynayotgan soliqchilarga tegishli jazo berishni va ularning o'rniga sofdil, imonli kishilarni tayinlashni buyuribdi.

— Farzandlaring ko'pmi? — so'rabdi so'ng.

Elyor dehqon serfarzand ekanligini aytibdi.

Amir Temur o'ylanib qolibdi. So'ng:

— Agar amaldorlar va kalontorlar oddiy fuqaroga jabr-zulm qilsalar va shu orqali bechoralarga zarar yetkazgan bo'lsalar, zararni kalontorlardan undirib, jabr ko'rganlarga bersinlar, toki ular yana o'z hollariga qaytsinlar. Serfarzand oilalardan imtiyozli soliqlar olish yo'lga qo'yilsin! — degan farmon e'lon qilibdi.

Shundan so'ng mamlakatda dehqonchilik yanada gurkirab rivojlanibdi. Elyor dehqonning nomi tillarda doston bo'libdi. U xazinadan ajratilgan oltin hisobiga xo'jaligini tiklab olibdi. Yildan-yilga oilasiga baraka kirib, tez orada boyib ketibdi: bir o'g'liga tegirmon, ikkinchisiga moyjuvoz, uchinchisiga qandolatchilik do'koni qurib beribdi va el-yurt orasida Elyorboy degan nom bilan mashhur bo'libdi.

NASIHATNING KUCHI

Bir kuni Amir Kulol Buxoro masjidida muridlari bilan juma namozini ado etib, uylari tomon qaytayotgan edi. Bir guruh kishilar darveshlar maqomatiyu avliyolar karomati haqida munozara qilardilar. Ular orasida Amir Temur ham bor edi. U zot yonidagi kishidan: «Oldinda ketayotgan kim», — deb so'radi qiziqib. «U kishi Hazrati Amir Kulol bo'ladilar», — degan javobni eshitishi bilan o'rnidan tura solib, ularning ortidan ergashdi va bo'lajak pirlariga yetib olib, u kishiga tavoze ila shunday so'z qotdi:

— Hazrat, menga biror yumush buyurishingizni iltimos qilaman, darveshlar ko'nglini xushnud etishni niyat etganmen!

Amir Kulol yoqimli jilmaydi:

— Bo'tam, oliyhimmatligingiz uchun ming tashakkur. Ammo men yumush buyurish huquqiga ega emasmen. Lekin noumid shayton: siz intizorla kuting, azizlar ruhoniyatidan so'ng topshiriq berilur. Yo'lingizda ulug'lik ko'ryapman, bo'tam.

Xufton namozi paytida mashoyixlar ruhoniyatidan Amir Kulol hazratlariga xabar keldi va u zot shu zahoti Shayx Mansur ismli muridlariga buyurdilar:

— Tezda Temurbek huzuriga o'tlan va unga ayt, qo'ngan manzilidan uzoqroqqa ketsin!

Shayx Mansur xabarni o'z vaqtida Temurbekka yetkazdi. Sohibqiron kechikmay yo'lga otlandi. Lahza o'tmay bir guruh kishilar uning chodiri atrofini o'rab olishdi. Lekin u yerdan hech kimni topolmay noiloj ortga qaytdilar.

Yillar o'tib, Temurbek o'z yurtidan chingiziy yog'iyalarini quvib yubordi va g'olib sifatida Samarqandga keldi. Asta-sekin bu mamlakatni tasarrufiga olib, unda osoyishtalik, tartib-intizom o'rnatdi. Ishlari tez rivoj topa boshladi.

Temurbek yaxshi odam borki, sira unutmadi. Samarqandda tinchlik bo'lgach, choparni chaqirib, unga tayinlabdi:

— Hazratimizga tezda nomamizni yetkazingki, biz ul zoti sharifning muborak yuzlarini ko'rishga intizorimiz. Bil'aks bizni kelsun desalar, xizmat etmoq niyatida kamarbasta bo'lib, darhol borurmiz. Ammo biz borsak u kishiga va jamoatlariga ko'p tashvish bo'lg'ay. Va ne desalar mayliga, xohishlarini bosh ustiga qabul etgaymiz.

Chopar shamolday yelib, hazrat Amir Kulolga xabarni yetkazdi.

— Biz duo bilan mashg'ulmiz, boshqa joyga bormoqqa ishorat bo'lgani yo'q, — debdi hazrat Amir Kulol va orada xijolat yuz bermasligi uchun o'g'illari Amir Umarni yonlariga chorlab:

— Sizni Temurbek huzuriga jo'naturmiz. U zotga ayting, agar Alloh taolo dargohidan umidvor bo'lsa, taqvo va adolatni ro'zg'origa shior aylasin. Mabodo, Temurbek janoblari Sizga nazr-niyoz qilmoqchi bo'lsalar, zinhor-bazinhor olmang. Nazr-niyoz olmoq bobongiz ravishlariga ziddir, — dedi.

Amir Umar chopar bilan Samarqandga yetib keldi va biroz hordiq chiqargandan so'ng Temurbek huzuriga kirishga ruxsat so'radi. Sohibqiron uni ochiq yuz bilan qarshi oldi va xushnudlik yuzasidan unga Buxoro viloyatini in'om etmoq niyati borligini bildirdi. Amir Umar saxovat uchun tashakkur izhor etib, bunga ijozat yo'qligini aytdi. «Unda, — debdi Temurbek, — o'z qishlog'ingizni sizga bag'ishladik». «Bunga ham ijozat yo'q!» — dedi Amir Umar. Temurbekning chehrasi yorishdi. «Ne yo'sinda ish tutsak, ul zoti sharifning hurmat-e'tiborlariga sazovor bo'lurmiz?» — deb so'radi.

Amir Umar shunday javob qildi:

— Padari buzurukvorim, Temurbek janoblari Allohga yaqin kishilar dilidan joy olmoqchi bo'lsalar, taqvo va adolatni shior tutsinlar, deb buyurganlar!

Temurbek yengil tin oldi. «Adolat hamisha shiorimiz bo'lur. Kuch — adolatdadur!»

ULUG'BEKNING BOG'I

Yoz kechasi.

Yosh Mirzo Ulug'bek suyukli bobosining yonida, yumshoq o'rinda pishillab uxlamogda ekan.

Sohibqironning hadeganda uyqusi kelavermabdi. U nevarasining yuziga tikilgan cha xayolga berilgan ekan. «Umrim jangu jadallarda, yurt qayg'usi yo'lida o'tmogda. El tinch, yurt osoyishta bo'lganda, men ham olim bo'larmidim. Afsuski, mening yoshligim, yigitlik davrim yurtni chingiziylardan ozod etish yillariga to'g'ri keldi. Endi men uchun olimlik bir umrga ko'ngil armonim bo'lib qolur. — U nevarasining yuzlarini silabdi. — Balki, suyukli shu nevaram tufayli ko'ngil armonlarim ushalur. Ulug'bek ilm yo'lidan ketsa, ming-ming rozi erdim. Bizning avloddan ham ko'plab olimu fuzalolar chiqmog'i kerak».

Sohibqiron deraza yoniga borib, yulduz to'la qoramtir osmonga tikilibdi. «Bu yurt dan al-Farg'oniy, al-Xorazmiy, Ibn Sinolar, Imom Buxoriylar chiqqanlar va elimiz dovruq'ini jahonga yoyganlar. Ulug'bek ham alarning yo'llaridan borsa, elimiz sha'ni yana yuksak ko'tarilgay».

Ulug'bek uyg'onib bobosining yoniga kelibdi.

— Bobojon, nechun yarim tunda orom olmasdan, samoga ko'z tikib o'tiribsiz?

— Bu barchasi sizning yulduzlaringiz, Mirzom. Men alarga tikilib, sizning kelajagingiz bilan so'zlashmogdaman.

— Alar neni bashorat qilurlar?

— Aytadurlarki, Ulug'bek qilichdan ko'ra, kitobga ko'proq mehr qo'ygandur. Rostmi shu gap, Mirzom?

— Rost, buvajon, rost!

— Sizning yulduzlaringiz meni dunyoning narigi chetigacha hech bir yanglishtirmay olib borurlar.

— Mening yulduzlarim sizga zafar keltirgay, buva-
jon!

Sohibqiron suyuqli nevarasining nimaga sha'ma qila-
yotganini darhol anglabdi. «Hindiston yurishi og'ir
bo'lg'ay, ammo biz u yerdan ham zafar ila qaytgay-
miz».

Temurbek Hindistonga borib qaytguncha, bir yil
davomida hamisha Ulug'bek haqida o'ylabdi. 1399-yil
28-mart kuni Amudaryo ustiga solingan solko'prikdan
o'tarkan, nevarasini sog'inib eslabdi. U o'zini kutib
olgani chiqqan saroy xonimlari — malikalar bilan
xotirjam salomlashibdi. Undagi bu sovuqgonlikni
ko'rganlar: «Amirimiz ancha toliqibdilar», — degan
xayolga borishibdi. Ammo o'zi tomonga chopib kela-
yotgan nevarasini ko'rgan Sohobqironning xira ko'zlari
nurga to'lib, birdan charaqlabdi.

— Siz ham keldingizmu, Mirzom?! — so'rabdi enti-
kib.

— Ha, bobojon, men Sizni judayam sog'indim, —
debdi Ulug'bek va bobosining bo'ynidan quchibdi.

— Men sizga xat jo'natgan edim, oldingizmu?

— Oldim, bobojon, o'qib xursand bo'ldim.

— Siz ko'p kitob o'qiyotgan emishsiz?

— Falakiyot ilmiga oid kitoblarni ko'p yaxshi ko'ra-
men, bobojon!

Temurbek Termizda bir necha kun qolib ketibdi.
Bobo, nevara daryo bo'yidagi Hakim at-Termiziy maq-
barasi yonidagi chorbog'da dam olibdilar. Qayiq bilan
Payg'ambar oroliga o'tib, Zul Kifl mozorini ziyorat
qilibdilar.

Bir haftadan keyin Saroymulixonim Ulug'bek no-
midan Sohobqiron sharfiga ziyofat beribdi. Dehli va
boshqa shaharlardan olingan boylikning bir qismi
chorbog' yonidagi yalanglikda namoyish etilibdi.

Temurbek Ulug'bekni sinab ko'rish uchun uning qulog'iga shivirlabdi:

— Mirzo, ko'nglingizga nima yoqsa, o'shani oling!

Ulug'bek kumush barkashlardagi uyum-uyum turgan yoqut, marvaridlaru oltin sopli qilichlar, gurzilar, qimmatbaho buyumlar oralab o'tib, ilmoqqa osilgan halqani qo'lga olibdi-da, uni hayrat bilan tomosha qila boshlabdi. Halqa son-sanoqsiz kataklarga bo'linib, ularda qandaydir so'z va raqamlar mahorat bilan bitilgan ekan. Halqa o'rtasida yupqa mis taxtakach ham bor ekan. Ulug'bek uni aylantira boshlabdi.

— Tanlaganingiz shumi? — so'rabdi Temurbek.

— Ha, bobojon, men shuni tanladim, — javob qilibdi Mirzo Ulug'bek.

— Buning nimaligini bilasizmi?

Ulug'bekning ko'zlari pirpirabdi.

Shohbqiron kulib debdi:

— Bu narsa — usturlob! U bilan falakdagi yulduzlar holatini aniqlaydilar.

Temurbek Ulug'bekni falakiyotshunos olim Mavlono Ahmadga topshiribdi. Mavlono Ahmad Ahmad al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Muhammad al-Xorazmiy, Abu Mahmud Xo'jandiylarning yulduzlar ilmi haqidagi ishlari xususida qiziqarli hikoya qilibdi. Bu hikoyalar yosh Ulug'bekni hayajonga solibdi.

Bir kuni Shohruh Mirzo padari buzrukvori qoshiga kelib:

— Men ham Sizga havas qilib bog' yaratdim, Sizga yoqdimi? — deb so'rabdi.

Amir Temur shunday javob qilibdi:

— Sening bog'ing juda zebo va bebaho. Davlati bor har qanday odam shunday bog'ni barpo eta oladi. Ammo Ulug'bek bunyod etadigan bog'ning qiyosi bo'lmag'ay!

— U qanday bog' ekan? — so'rabdi Shohruh Mirzo.

— Suyukli nevaram Ulug'bek barpo etadigan bu bog' ilmu ma'rifat bog'i, deb ataladi. Bu bog'ning daraxtlari kitoblardir, mevalari esa hikmatlar sanalg'ay. Bir kun kelib, men ham, sen ham bir hovuch tuproqqa aylanamiz, ammo Ulug'bek yaratgan bog' abadiy yashnab turgay!

BAHOVUDDIN NAQSHBAND BOG'IDA

Kun issiq. Karvon keng bog'lar orasidagi yo'ldan olg'a ildamlaydi. Bog' o'rtasidagi katta ariq yoniga yetgach, to'xtashga buyruq berildi. O'ng tomoni ko'm-ko'k maydon edi. Katta-katta sandiq, qoplar ortilgan bahaybat tuyalar bir-bir cho'ka boshladi, bo'y-nilaridagi jajji mis qo'ng'iroqchalar nafis jaranglab, xilma-xil mevaga to'la yashil bog'lar, ko'm-ko'k past-baland tepaliklarga allaqanday tarovat bag'ishlaganday bo'ldi.

Temurbek qumg'onda suv olib, yuz-qo'lini yuvdi. Uni Buxoroning nufuzli xonadonlaridan birining sohibi — qaynotasi Said-ush-shuaro hazratlari kutayapti. Uzoq cho'ziladigan gurunlar, masala tortishuvlari, ajabtovur suhbatlar unga muntazir. Hozir biroz nafas rostlab olgani ma'qul.

Har narsaga qiziquvchi Temurbek boqqa kirib, quyosh nurida yalt-yult tovlanayotgan qizg'ish olmalarga, piyoladek-piyoladek sap-sariq shaftolilarga suqlanib tikildi. Qo'li dard ko'rmasin bog'bonning, behad mehnatkash odamga o'xshaydi, daraxtlar osti yog' tushsa yalagudek top-toza, jo'yaklar bir tekis olingan.

Temurbek bog'dan chiqqanda, maydonga ko'k gulli kigiz solinib, dasturxon yozilgan edi. Amir Joku katta osh tovoqni to'ldirib olma, shaftoli keltirdi. Xushta'm mevalarni maqtab-maqtab yedilar.

Bog' ichidan chiqib kelgan mayizdekkina chol salomlashib, ularga yaqinlashdi.

Temurbek o'rnidan turib cholni qarshilar ekan, xiyol qizarib:

— Otaxon, aybga buyurmaysiz, so'ramasdan mevangizdan oldik, — dedi.

Chol samimiy jilmaydi:

— Odamlar yesin deb bog' yaratganman, bolam. Osh bo'lsin! Faqat Yaratgan egamizga shukr, desangizlar bas!

Temurbekning yuzlari lov-lov yondi. Darvoqe, bog'bon haqiga duo qilish kerak.

Bog'bon tizzalab o'tirdi.

Temurbek ham xuddi shunday holatda uning qarshisidan joy oldi.

Bog'bon boyagi holatda jilmayib:

— Qani, o'g'lim, bir tilovat qiling, — dedi Temurbekka.

Temurbek Amir Jokuga — akasiga qaradi. U «boshlang» degandek imo qildi.

Chinnidek jarangli ovoz ko'ngillarni sel qildi.

Allaqanday sirli, haroratli ohang daraxtlarni allaladi.

Yo'lovchilarning qadrdonlari — tuyalar tosh qotdi.

Qushlar ohangi tindi.

Bog'bon qiroat ohangidan mast bo'lib, tebranib o'tirdi.

Temurbek tilovatni tugatgach:

— Duo sizdan, — dedi bog'bonga qarab.

Chol uzoq duo qildi. So'ng Temurbekka qarab:

— Ovozangizni eshitgan, lekin o'zingizni ko'rmagan edim, — dedi. — Qiroatingiz meni sel qildi. Tasanno!

Temurbek, kim bo'ldiykin bu xizrsifat chol, degan savol nigohi bilan unga tikildi.

— Meni Bahovuddin Naqshband deb ataydilar, — dedi chol uning fikrini o'qigan bo'lib.

Temurbek hayratda qoldi. «Bahovuddin hazratlari shu kamsuqumgina chol ekan-da».

Ikki buyuk ajdodimizning ilk uchrashuvi shunday yuz bergan edi.

JON AZIZMI YO TUPROQ?

Chingiziy hoqon Tug'luq Temir lak-lak qo'shin bilan Movarounnahrnga bostirib kiribdi. Yurt amirlari shirin jonlarini o'ylab, Jayhundan o'tib, Xurosonga qochib-dilar. Ular orasida Temurbekning tog'asi amir Hoji Barlos ham bor ekan.

Yolg'izlanib qolgan Sohibqiron ikki o't orasida qolib-di, hamma kabi Xurosonga qochib, jon saqlagani ma'qulmi yoki Tug'luq Temirga borib qo'shilgani ma'qulmi?

Xalq, qari bilganni pari bilmaydi, deydi. Bilib aytadi, o'ylab aytadi. Temurbek piri buzrukvori shayx Zaynuddin Abu Bakr Toyobodiydan bu masalada maslahat so'ragan ekan, u zot shunday debdi:

— Agar osmon kamon, taqdir o'q bo'lsa, kamonchi parvardigorning o'zidir: undan qayerga qocharding?!

Temurbek bu so'zning ma'nosi xususida mushohada qilib, jonni hovuchlab qochgandan ko'ra, yurt tuprog'ini aziz bilib, xalq bilan birga qolibdi. «Manzurli tadbir tuzib, yurtimni, elimni g'animlarning iflos qadamlaridan himoya etmasam, ne uchun amir bo'lib yuribmen!» — debdi o'zicha. Bu paytda g'anim lashkari Huzorga yaqinlashib qolgan ekan. Temurbek sovg'a-salomlar bilan Tug'luq Temirxonning amirlari Bekchik, Hojibek Erkinib va Ulug' Tuqtemur Kerayit qarshisiga chiqibdi. Bu amirlar nihoyatda boylikka o'ch, badnafs kishilar ekan. Temurbek ularning och ko'zlarini mol-dunyo bilan to'ldiribdi. Ko'ngillari ham ko'zlariga o'xshab tor ekan, osongina qo'lga kirgan boylikdan aqllari shoshib, Movarounnahrni talon-toroj qilish niyatidan qaytibdilar. Hatto hoqonga Temurbekni rosa maqtabdilar. Tug'luq Temirxon Sohibqironni iliq qarshilabdi va uni o'ziga maslahatchi qilib olishni ko'zlabdi.

— Ulug' hoqon! — deya murojaat qilibdi Temurbek.
— Uch favj amirlari aholini talab, naqd pul va sovrunlarni olib qaytmoqdalar. Xalqning rizqiga ko'z olaytirish Sizdek ulug' hoqon sha'niga yarashmas.

Tug'luq Temirxon darhol odam tayin qilib, mol-mulk va pullarni egalariga qaytarishga buyruq beribdi.

Temurbekning bu jasorati el og'zida doston bo'libdi.

Shu orada Dashti Qipchoqda isyon ko'tarilib, Tug'luq Temir g'alayonchi amirlarni jazolash uchun yurtiga qaytishga majbur bo'libdi. Movarounnahrni esa, Temurbekka qoldiribdi va bu xususida unga ahd-noma va yorlig' yozib beribdi. Shunday qilib, Sohibqiron butun Turon hukmdori bo'libdi. Yurt tuprog'ini jonidan aziz ko'rganligi unga shunday katta baxt keltiribdi.

Xalq Temurbek bir yaxshi tadbir bilan yurtni g'animlarning toptashlaridan, aholining mol-mulksiz qolishidan asrab qoldi, deya mamnun bo'libdi.

Temurbekning o'zi esa: «Yuz ming otliq askar udalay olmagan ishni bir to'g'ri tadbir bilan amalga oshirish mumkin», — degan ekan.

QASAMXO'RNING O'LIMI

Bu rivoyatni Qarshi shahrida eshitgandik.

Sohibqironning amir Husayn degan safdoshi bor edi. U badxulqroq kishi ekan. Temurbekning shon-shuhrati oshayotganini ko'rib, hasad o'tida yonarkan. Bir kuni u isyon ko'tarib, Qarshi qal'asini bosib olibdi. Movarounnahr endigina o'z ozodligini qo'lga kiritgan payt ekan. Temurbek isyonni bostirish uchun Qarshiga qo'shin tortibdi. Amir Husayn yengilibdi va Qur'oni karimni qo'lga olib: «Agar bundan keyin do'stlik va qarindoshlik ahdlarini buzsam, shu muqaddas kitob ursin», — deya qasam ichibdi. Ancha vaqtdan keyin Temurbek bilan yarashish uchun uni Chakchak darasiga uchrashuvga taklif etibdi.

Temurbek yetti o'lchab, bir kesadigan odam ekan. Amir Husaynning asl maqsadini bilish uchun uning qarorgohiga odamini jo'natibdi. Sher Bahrom degan odam Temurbekning yaqin og'aynisi ekan, u amir Husaynning niyati buzuq ekanligini aytibdi. Bu xabarni eshitgan Sohibqiron har ehtimolga qarshi ikki yuz otliq bilan Chakchak darasiga boribdi. Amir Husayn Temurbekni o'ldirish uchun ming otliq navkarini jo'natgan ekan. Ularni ikki tomondan o'rab olishib, bandi qilishibdi. Shundan so'ng Temurbek Qarshi qal'asiga kelib, biroz dam olgach, quyidagi turkiy baytni yozib, amir Husaynga jo'natibdi:

*Yorga yetkur sabo, kim makr qilmishdur mang'a,
Qildi ersa kimga makrin, qaytadur bir kun ang'a.*

Amir Husayn baytni o'qib, xijolat bo'lib, juda uyalibdi. O'ljoy Turkon oqa — uning singlisi Temurbekning jufti haloli edi. Temurbek o'rtadagi qarindoshlik hurmati uchun unga Balx bilan Histori Shodmon viloyatlarini in'om etibdi. Ammo shundan keyin ham uning fisqu fasodlari tugamabdi, kunu tun Temurbekni yo'q qilish payida bo'lib, turli rejalar tuzibdi. Bu to'g'rida xabar yetkazgani uchun Sher Bahromni qatl etibdi. Huttalon hokimi Kayxusravning inisini sababsiz o'ldirib qo'yibdi. Pastkashlikka borib, Temurbekning amirlari isyon ko'tarmoqchi bo'ldi, deya ularga jarima solibdi. Temurbek bisotidagi bor javohirlarni, hattoki O'ljoy Turkon oqaning oltin sirg'asini ham tovonga qo'shib to'lab, begunoh amirlarni uning changalidan qutqarib olibdi.

Amir Husaynning odamlari undan norozi bo'lib yurar ekanlar. Temurbekni yo'qotish uchun navbatdagi fitnani boshlaganda, darhol xabar beribdilar.

Sohibqiron qo'shin bilan kelib, amir Husaynga qarshi jang qilibdi. Jangda amir Husayn yengilib qochibdi. Keyin Temurbekning oldiga bo'yin egib kelib, xatosi

uchun kechirishlarini so'rabdi va hajga ketish niyatida ekanligini aytibdi.

Temurbekning odamlari uni o'ldirmoqni ko'zlabdilar. Ammo Sohibqiron: «Unga tegmanglar, shu holati o'limdan battar», — debdi.

Amir Husayn bu yerdan eson-omon chiqib ketibdi. Ammo Huttalon hokimi Kayxusrav uning orqasidan quvlab borib, undan inisining xunini olibdi.

Amir Husayn qasamini buzgani uchun shunday o'limga giriftor bo'lgan ekan.

XUSHSURAT YIGITCHA

Muhammad Tarag'ay og'ir xastalikka chalinib, yotib qolgan paytda Amir Qozag'on uni o'z huzuriga chorladi.

Temurbek bo'y cho'zib qolgan edi. Muhammad Tarag'ay ko'pdan-ko'p maslahatlar berib, nasihatlar qilib, uni xon saroyiga jo'natdi.

Temurbek o'zining o'tkir aql-idroki, odob-axloqi bilan o'z paytida Amir Qozag'onning nazariga tushdi. Xon zuko bu yigitga alohida mehr bilan qaray boshladi. Saroyda u O'ljoy Turkon bilan tanishdi. O'ljoy Turkonning asl ismi Kamoloy bo'lib, jangovar, irodali qiz edi, doimo navkarlardek kiyimda yurar, nihoyatda xushsurat bu «yigitcha» Temurbekning hayratini oshirardi.

Bir kuni xon qilichbozlik ko'rigini o'tkazdi. Qilichbozlikda Temurbek hammadan ustun keldi. Xon uni olqishladi. Ammo shu lahzada haligi xushsurat «yigitcha» maydonda paydo bo'ldi.

Xon avvaliga qovog'ini uydi, so'ng Temurbekning dovdirab turganini ko'rib, jilmaydi-da, «yigitcha»ga qarab:

— Bu harakatingizni ne deb baholaysiz, ulug'im? — deb so'radi shirali ohangda.

— Saroy pahlavonlarining xatolarini tuzatmoq burchimdir, —javob qildi u.

Xon «boshlang» degandek ishora berdi.

Temurbek «yigitcha»ning ko'ziga hayrat ila boqdi.

Yo alhazar, yigit ko'zining shunchalik jilvagar bo'lishini birinchi ko'rishi!

«Yigitcha» Temurbekning qilichi dastasiga zarba urdi. Sohibqironning qo'li zirillab, qalbi oh urganini o'zi ham sezmay qoldi. Qilich taraqlagancha yerga — g'isht yo'lak ustiga tushdi.

Temurbek tosh qotdi.

Xon qarsak chaldi:

— Ofarin!

«Yigitcha» unga ta'zim bajo ayladi-da, yugurganCHA davradan chiqib ketdi.

Bir kuni xon ko'ngli ov istab qoldi. Karnay-surnaylarning g'at-g'utiyu, nog'oralarning gumburlagan ovozlari butun boshli keng darani larzaga keltirdi.

«Yigitcha» bilan Temurbek oldinma-ketin ot surib borishardi. To'satdan qoyadagi ko'm-ko'k archa ostidan, odam bo'yi o't-o'lan, g'iyohlar orasidan ikki kiyik otilib chiqdi. Kiyiklardan biri — yirik, oyoqlari uzun, chopqir edi, birpasda ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Temurbek ham, «yigitcha» ham ikkinchi kiyikka baravariga kamon otishdi. O'qlar zuvillab uchdi va ko'z ochib-yumguncha kiyikning orqa oyog'iga qadaldi.

Kiyik oyoqlarini sudrab, katta oqtosh panasiga o'zini olmoqchi bo'lganda, «yigitcha» tez yugurayotgan oti ustidan engashib, uni o'ngariga oldi, kutilmaganda boshidagi dubulg'a yerga uchib tushdi: bir o'ram och qo'ng'ir, qoramtir sochlari yelkasiga tushib, oftob nuri-da yaltirab ko'zni qamashtirdi.

Temurbek hayratdan yoqa ushladi:

— Siz?..

— Ma'zur tutgaysiz, bek janoblari, sirimni oshkor qilishni or bilurmen! — qiz o'ynoqlab turgan otning jilovini tortdi.

Temurbek qarshisidagi yuzlari oydek charaqlab turgan dilbarga ham hayrat, ham hayajon bilan nazar solarkan:

— Jasoratingizdan bag'oyat mamnunmen, — deya ta'zim qildi.

Shu voqeadan so'ng Temurbek ham, O'ljoy Turkon ham bir-birlariga alohida mehr bilan qaray boshladilar. O'z davrining har ikki jasoratli, chiroyli, to'g'riso'z bu ikki yoshi qalban bir-birlariga yaqinlashdilar.

Xon qarorgohida o'tkazilgan navbatdagi qilichbozlik jangida Temurbek O'ljoy Turkondan yana yengildi. Qozag'on qiziqib buning sababini so'raganda, Temurbek:

— Men allaqachon yengilib bo'lganman, hoqonim!
— deb javob berdi.

SUVORIY

Amir Temur qo'shinidagi har bir amirning, o'nbo-shi, yuzboshiyu navkarning nomini yaxshi bilardi.

Oylik haqlari beriladigan kuni navkarlardan biri ko'ziga xafaroq ko'rindi. U Chag'oniyon burgutlaridan biri bo'lib, nayza sanchish, qilich chopishda, dushman safini buzishda unga teng keladigani yo'q edi.

Sohibqiron navkarlar ruhining baland bo'lishi g'ala-ba garovi, deb hisoblar, shu bois ham har bir jangchining kayfiyatiga yetarli e'tibor qaratardi. O'sha navkarga ham u parvosiz bo'lmadi: xos xizmatkorlaridan birini chaqirib: «Yigitning nimadan xafa bo'lganini bilib kel», — deb buyurdi.

Qo'shin safida jangovar ayollar — qirqqizlar gu-ruhi ham bor bo'lib, ular botirlikda har qanday bahodirlardan qolishmasdi. Bahodirlik unvoniga alpomishdek pahlavon, eng kuchli, eng mohir jangchilar sazovor bo'lishardi. Yevropada ularni ritsarlar deb atashardi.

Oradan bir necha kun o'tgach, xos xizmatkor voqea tafsilotlarini o'rganib, shunday xabar keltirdi.

Chag'oniyon burguti qirqqizlardan birini sevib qolgan, ammo ojiza «bahodir» unvoniga ega ekan. Ularning shartlariga ko'ra, yigit shunday unvonga ega bo'lsagina unga uylanishi mumkin ekan.

Amir Temur Chag'oniyon burgutini huzuriga chaqirtirdi.

— Qizni ko'pdan beri sevasanmi? — so'radi hukmdor.

Navkar o'ng tizzasini yerga qo'yib, ta'zim qildi.

— Biz yoshlikdan bir-birimizga ko'ngil qo'yganmiz. U meni deb Chag'onadan kelib, qirqqizlar safida yuribdi.

Sohibqiron hazratlari qiyin bir ahvolda qoldi: bu muammoni hal etishdan ko'ra, eng kuchli raqib bilan qilich chopmoq osonroq. Navkar yigit bir kun albatta «Bahodir» degan nom oladi. Ammo qirqqizlar masalasini qanday yechish mumkin? Ularning safiga qo'shilgan o'jizaning turmushga chiqishi mumkin emas. Eng qiyini shu: qizlar sardori jon bersa beradiki, udumni buzishga yo'l qo'ymaydi.

— Padari buzrukvoring bormi? — so'radi u.

— Alloh rahmat qilsin. Olamdan o'tganlariga ancha bo'ldi.

— Volidai muhtaramang-chi?

— Ul zoti muhtaramam ham chin dunyoga qaytganlar. Yolg'iz suyanchig'im Siz o'zingiz, amirim.

Oradan bir necha hafta, oylar o'tdi. Navro'z keldi. Sohobqiron Konigulda xalqqa osh berdi. Shu yerda u bir tadbir o'yladi. Bayramning ertasi kuni pahlavonlar kurashi e'lon qilindi. Kurashga dunyoning turli burchaklaridan alp pahlavonlar tashrif buyurishdi. Ular orasida turon erlari, Turkiston yo'lbarzlari, Xitoy lochinlari, Chag'oniyon burgutlari, Mo'g'ul qirg'iylari, Xuroson sherlari, Lur viloyati qo'chqorlari bor edi. Kurash qilichbozlik bilan boshlanib, undan so'ng nayzabozlik, gurzi va qo'l jangi, turoncha olishish bilan nihoyasiga yetardi.

Yigit sevgilisiga yetishish uchun jon-jahdi bilan kurashdi. Bunday navkarlarga Allohning o'zi kuch-quvvat beradi. U barcha kurashlarda g'olib chiqdi. Odat bo'yicha davra bakovuli: «G'olibga da'vogar bormi?» — deya ahli jamoadan so'radi. Davra nafasini ichiga yutdi. Kutilmaganda yuziga temir to'r tutgan suvoriy davraga otilib kirdi. Sohibqiron ahli jamoaga yuzlandi:

— Ey, mo'minlar! Navkarimiz barcha shartlarda g'olib chiqdi. Da'vogarga ham shart qo'yishga to'g'ri keladi. Chunki u yuziga niqob taqib keldi. Biz uning kimligini bilmaymiz. Ey suvoriy, yengsang, navkarimni senga xizmatkorlikka beraman, mabodo yengilsang, bir umr navkarimning xizmatini qilasanmi?

Suvoriy «roziman» degandek ta'zim qildi.

Qilichbozlikda navkarining qilichi sinib, nayza-bozlik boshlanib ketdi. Birinchi hamladayoq ikkalasi ham otdan qulashdi, qo'l jangida ham ular teppateng kurashishdi. Olishish esa uzoq davom etdi. Oxiri navkar: «Yo pirim» deya hayqirdi-da, suvoriyning yelkasini yerga tekkizib, yuzidan niqobini olib davraga otdi.

Davra guvillab ketdi. Suvoriy beqiyos go'zal bir malika edi. Qirqqizlar sardori achchiqlanib o'rnidan turib ketayozdi. Sohibqiron unga muloyim nigoh tashlagan edi, joyiga o'tirdi. Kurashdan oldin Sohibqiron qiz va yigit bilan suhbatlashib, rejasidan ularni ogoh etgandi, ikki yosh bundan behad sevinishgan edi.

— Ahli jamoa! — dedi Sohibqiron hazratlari o'rnidan turib. — Bu ikki yosh bir-birlariga ko'ngil qo'yganlaridan xabardorman. Ammo qizimiz qirqqizlar jamoasi a'zosidir. Lekin men muhabbatni har qanday chegaralardan, har qanday boylikdan ustun deb o'ylayman. Ey, yaxshi inson! Qirqqiz malikalari sardori, poyingda muhabbat bosh egib turibdi: uning iltijosini qabul et! Ey mo'minlar, Siz nima deysiz?

Davra Sohibqiron hazratlarini olqishladi. Shunday qilib, ikki yosh murod-maqсадlariga yetishgan ekan. Amir Temur ularga Chag'ona qo'rg'onini hadya etgan ekan. Hozir bu yodgorlikning qoldiqlari mavjud. Surxondaryo viloyatining Denov shahriga borsangiz, ikki yoshning baxt oylari o'tgan qo'rg'onni ziyorat qilmasdan qaytmang.

BIRINCHI G'ALABA

Rivoyat qiladilarki, Temurbek vazirlar, amir va beklar, umuman aqli raso yigitlar bilan doimiy yig'inlar o'tkazar, suhbatlar qilar, gap-so'zlar ko'pincha yurt haqida, uni chingiziylar zulmidan ozod etish to'g'risida borardi. Har bir yigit qalbida Vatan ozodligi uchun kurash tuyg'usi jo'sh urar, o'sha kun tezroq kelishini orziqib kutishardi.

Bir kuni Temurbek jur'at etib ularga qarata dedi:

— Oliyhimmat birodarlarim, hozir ayni kuchga to'lgan, aqlimiz to'lishgan payt, bunday paytlarda yigit kishi elu yurtining og'irini yengil qiladi, tashvishiga sherik bo'ladi. Shunday fursat yaqin keldi. Sizlar menga yordamchi va madadkor, men uchun tayanch va suyanch bo'lishga ahd qilinglar!

Tengdoshlari uning da'vatiga rozi bo'lishib, har qanday vaziyatda u bilan birga bo'lishga va unga qarshi turmaslikka qasamyod qildilar.

Turon yigitlari birgalashib, yurt ozodligi kurashiga otlandilar. Qishloq, shaharlarda ular to'g'risida afsona va qo'shiqlar to'qila boshlandi.

Ularning maqsadlaridan xabar topgan chingiziylarning yuragiga g'ulg'ula tushdi. Turon yigitlari ortidan ayy'oqchilar, kallakesarlar yuborildi.

Temurbek aqli, tadbirkor, hushyor yigit edi. Movarounnahrda ketish kerakligini, har qadamda xavf-xatar muqarrar ekanligini bilib, safdoshlari bilan Jayhundan o'tib, vaqtincha jon saqladi.

Bir kuni Temurbek safdoshlari bilan o'zaro kengashdi:

— Bizga boshpana va panohgoh zarur, — dedi u. — Menga qolsa, Naxshab shahrini egallasak!

— Nima uchun aynan Naxshabni? — so'radi safdoshlari qiziqib.

— Birinchidan, u juda qulay joyda, ikkinchidan, ancha mustahkam qal'a, uchinchidan, men shaharga kirish yo'lini bilaman.

Turon yigitlari tun qorong'usida shahar suv yo'liga kirib, amirning uyini mo'ljallab yurdilar. Amir shahar tashqarisidagi dala hovlida edi. Vahimadan xabar topgach, tezda madad kuchi bilan yetib kelib, ularni qurshovga oldi.

Temurbekning safdoshlari unga:

— Sen tufayli biz halokatga giriftor bo'layapmiz, — deya ta'na qildilar.

Temurbek bu gaplardan dovdirab qolmadi, aksincha, o'zini dadil va mardona tutib, baland ovozda dedi:

— Er kishi shunday kunlarda sinovdan o'tadi. Bütün kuch-g'ayratingizni jamlab, shahar darvozasi tomon tashlaninglar va bir musht bo'lib, dushmani yanchinglar!

Temurbek yigitlari uning so'zlariga amal qilishib, dushman ustiga tashlanishdi va g'alabaga erishdilar. Shundan so'ng ularning omadlari yurishdi: saflari kengayib, ularga hamfikir bo'lganlarning soni kundankunga oshib bordi.

MUNDARIJA

Maysa hidi -----	3
Qarz -----	9
Tilxat -----	16
Cho'pdara voqeasi -----	20
Amir Temurning ovro'palik «o'g'li» -----	23
Yaxshilar yor bo'lganda -----	25
Elyor dehqon -----	28
Nasihatning kuchi -----	30
Ulug'bekning bog'i -----	32
Bahovuddin Naqshband bog'ida -----	35
Jon azizmi yo tuproq? -----	37
Qasamxo'rning o'limi -----	38
Xushsurat «yigitcha» -----	40
Suvoriy -----	42
Birinchi g'alaba -----	45

Amir Temur haqida hikoyalar/to'plovchi va nashrga
H-19 tayyorlovchi To'liqin Hayit. — T.: «O'zbekiston», 2009.-
48 b.

1. Hayit T. (to'plovchi)

BBK 84(50)6

ISBN-978-9943-01-345-2

Adabiy-badiiy nashr

AMIR TEMUR HAQIDA HIKOYALAR

Muharrir *B. Xudoyorova*

Texnik muharrir *T. Xaritonova*

Badiiy muharrir *J. Odilov*

Musahhah *N. Umarova*

Kompyuterda tayyorlovchi: *B. Dushanova*

Bosishga 12.03.2009 da ruxsat etildi. Bichimi 84×108^{1/32}.
BalticaUZ garniturasini. Ofset bosma. Shartli bosma taboq 2,52.
Nashr tabog'i 2,15. Adadi 3000. Buyurtma № 08-228

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining
«O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.